

Dickran KOUYMJIAN: Soykırım Ne Zaman Biter?

Posted on 03/11/2019

“Soykırım ne zaman biter?” Beklenen cevap “cinayetler bittiği zaman”dır. Nazi Soykırımının, kitlesel imha kamplarının kurtarılması, İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesi veya bazen de Nürnberg Mahkemeleriyle bittiği söylenir. Her durumda, Nazi Soykırımı evrensel olarak ve hatta faili tarafından bile kabul edilen tarihsel bir gerçektir. Kamboçya’daki daha güncel soykırımın da -sorumlulardan hesap sorulmamakla birlikte- sona erdiği açıktır. Ruanda’daki soykırımın da sona erdiği söylenebilir ve faillerine uygulanacak cezai yaptırım süreci devam etmektedir. Ancak diğer bazı soykırımlar veya soykırımsal eylemler kabul görmemiş, cezalandırılmamış, bilinmemiş veya tamamen reddedilmiştir. Bazılarına göre Amerika’daki Kızılderili halkının yok edilmesi bu kategoriye girmekte ve bu sürecin farklı biçimlerde devam ettiği tartışılmaktadır. Sorunun soykırım ve Holokost çalışmalarında daha yakından incelenmeye ihtiyacı vardır. Bu bildiri de bunu yapmak niyetinde değilim. Benim ilgilendiğim, 20. yüzyılın ilk soykırımı olan, kimilerine göre Hitler ve Nazi Partisi için Yahudileri, Romanları ve diğer etnik ve sosyal grupları Avrupa’dan silmek için bir model oluşturan Ermeni Soykırımı olacak.

Ermeni Soykırımı kabul edilmemekte, cezalandırılmamakta, çok az bilinmemekte ve failleri tarafından hala reddedilmektedir. Soykırım, Osmanlı İmparatorluğu’nda 1915 Baharında Türklerin Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun oluşturduğu İttifak Devletlerinin yanında 1. Dünya Savaşı’na girmesinin ardından başlamıştı. Öncesinde, 1894-1896 yılları arasında ve 1909’da İmparatorluğun Ermeni nüfusuna yönelik yaygın katliam ve pogromlar gerçekleştirilmişti. Uluslararası basında bu durum sıklıkla dile getirildi. Bu yıllarda Batılı hükümetler Osmanlı İmparatorluğu’nun hükümdarı Sultan Abdülhamit’e kendi ülkesinde düzeni sağlaması için birçok sefer çağrıda bulunmuş ve

Hıristiyan vatandaşlarını özellikle de Ermenileri koruyacak reformları yapması yönünde ısrarcı olmuşlardır. Büyük Savaşın hemen öncesinde 1914 yılında Ermeni yerleşimlerinde reformlar hayata geçirileceği umudu en üst seviyedeydi. Ancak bundan 6 ay sonra Ermeni nüfusunu Ermenistan'dan silme planı devreye sokuldu ve uygulanmaya sokulan planın ilk yılında Osmanlı Devleti'nde yaşayan 1 milyondan fazla Ermeni tahayyül edilebilenden daha vahşi şekillerde öldürüldüler veya Suriye çöllerinde zorunlu tehcirle ölüme gönderildiler.

Ermenilere karşı başlatılan soykırım süreci 1918 ateşkesinden (Mondros) sonra bile devam etti; Türkiye Cumhuriyeti'nin -Mustafa Kemal Atatürk tarafından- 1923 yılındaki kuruluşuna kadar yaklaşık 1 milyon 500 bin ile 2 milyon arası Ermeni can vermişti. Soykırım başladıktan yaklaşık bir yıl sonra, 1916 yılında, İngiliz Parlamentosu, genç Arnold Toynbee tarafından derlenen ve Ermenilerin imhasının detaylarını tanıklıklar üzerinden anlatan devasa bir arşiv olan "Osmanlı İmparatorluğunda Ermenilere yapılan Muamele: Dışişlerinden Sorumlu Devlet Bakanı Falodon Vikontu Gray'e Verilen Belgeler"i yayınladı. Ermenilerin tarihsel anavatanı, İÖ 1. yüzyıla dayanan medeniyetlerinin beşiği yerli nüfustan temizlenmişti. Günümüzde, tarihi Ermenistan'da artık hiç Ermeni kalmamıştır.

Bu durumda Ermeni Soykırımı 1918'de savaşın bitişiyile mi, yoksa 1923'teki Barış Konferansıyla mı (Lozan) sona erdi? Hayır, maalesef -iki temel nedenle- sona ermedi: İlk olarak, failer soykırımı tanımayı reddettiler ve ikinci olarak da Türkiye'nin art arda gelen hükümetlerinin mevcut ve eski Ermeni vatandaşlarına; "A) Ayrımcı uygulamalar, B) Kültürel soykırım olarak tanımlanabilecek, Ermeni kültürel eserlerinin yok sayılması hatta kasıtlı imhası, ve C) Bir resmi devlet politikası olarak eskiden Ermeni Platosu olarak bilinen alandaki Ermeni varlığının reddi" yoluyla soykırımsal sürece devam ettiler.

1919 baharında resmi hükümetin o dönemdeki başkent Konstantinopol'de gerçekleştirilen savaş suçları mahkemelerine rağmen, soykırımı tanımayı reddetmek, hatta şiddetle inkar etmek, 1923'te Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana bütün Türk hükümetlerinin temel ilkesi oldu. İtilaf Devletleri tarafından yön verilen Nürnberg Mahkemelerini aksine, bu

mahkemeler bütünüyle Osmanlı'nın üst düzey Türk yetkilileri ve hâkimlerinden oluşuyordu. Osmanlı Devleti'nin Ermeni vatandaşlarının kasıtlı imhasının sanıkları daha önceki katliamlarda olduğu gibi zorba padişahın birlikleri değil, bir siyasi partinin - İttihat ve terakki Cemiyeti'nin liderleri, daha yaygın bilinen isimleriyle Jön Türklerdi. Bu parti, Birinci Dünya savaşına giden yıllarda Türk Devletini kontrol etmekteydi, tıpkı İkinci Dünya Savaşı'nda Nazi Partisi'nin Almanya'yı kontrol etmesi gibi. Jön Türkler'i yöneten üçlü otorite, merkez komitenin tüm üyeleri, İçişleri Bakanı ve sonra sadrazam (Başbakan) olan Talat Paşa, Savaş Bakanı Enver Paşa ve Donanma Bakanı Cemal Paşa ve onların yanı sıra soykırım sürecinin gerçek mimarları Dr. Nazım ve Dr. Şakir'den oluşuyordu. Bu beş kişi ve diğerleri Ermeni nüfusunun imhasını planlama ve bu süreci yönetmek suçlarından Türk mahkemeleri tarafından suçlu bulundular. İdama mahkum edilmekle beraber, bu karar maalesef gıyabiydi, çünkü hepsi zaten ülkeyi terk etmişlerdi.

Duruşmalar yalnızca Türk Devleti tarafından yürütülmekle kalmadı, aynı zamanda tutanaklar, usulünce, Türkiye resmi gazetesi Takvim-i Vekayi'de yayınlandı. Birleşik Devletler, Fransa, Büyük Britanya, İtalya, Vatikan ve daha da önemlisi Türkiye'nin savaş dönemi müttefikleri Almanya ve Avusturya'nın milli arşivleri tehcir ve kitle imhasıyla ilgili muazzam hacimdeki dosyalar, Ermeni nüfusunun katledilmesine dair hareket raporları, misyoner raporları, kişisel hesaplar ve askeri tebliğler yoluyla günlük olarak kaydedilen milyonlarca belge içeriyordu. Dünya basını da günlük olarak konuyla ilgili haber veriyordu. İlerleyen yıllarda, 1919 askeri mahkemelerinden hemen sonra, Atatürk'ün önderlik ettiği Türk milliyetçi hareketinin başından itibaren Ermeni nüfusuna karşı ayrımcılık politikası izlendi. Bu politika, nüfusun zorunlu tehciri nasıl tanımlanırsa tanımlansın -Türklerin daha çok inanmak istedikleri gibi savaş zamanı askeri çıkarla ya da etnik temizlikle- yasal olarak katledilen, sürgün edilen Ermenilere ve onların soyundan gelenlere ait olan mülklerin açık müsaderesini içeriyordu.

Ermeni Zenginliğinin Çalınışı

ERMENİ ALTINLARI VE BANKA VARLIKLARI

8 yıl önce (1995), Avrupa ve Amerika'daki gazeteler, İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında İsviçre bankalarındaki hesaplarına para yatıran insanların isimlerini yayınladı. Birçoğu Yahudiydi. Bu listedeki insanların hiçbiri paralarını talep etmemişlerdi çünkü büyük bir kısmı Soykırım sırasında öldürülmüşlerdi. Bankalar 50 yıl süren sessizliklerini bozarken, kendilerine yöneltilen işbirlikçilik ve göz yumma suçlamalarını İsviçre bankacılık ilkesi olan "mahremiyet" ile savunmaya çalışıyorlardı. Nazi Soykırımından kurtulanların haklarını savunan Yahudi diasporası temsilcilerinin desteklediği kamuoyunun ve Birleşik Devletlerin baskısıyla Nazi Almanyası tarafından gaspedilen Yahudi zenginliğinin İsviçre'ye ve diğer ülkelere aktarılmasının öyküsü anlatıldı. Yasadışı bir şekilde el konulan Yahudi mallarının değeri yüzlerce milyon doları buluyordu. Sonuç olarak, bir grup İsviçre Bankası, Soykırım kurbanları için özel bir fon oluşturdu. Toplanan para milyarlarcaydı.

Jön Türk hükümeti Ermeni varlıklarına 1915'te el koydu. Osmanlı hazinesi el konulan malların ayrıntılı envanterini, Ermeniler katledilmeden ya da Suriye çöllerine doğru yüzlerce kilometre sürülmeden önce almıştı. Öldürülen ya da tehciye zorlanan Ermenilerin malvarlıkları için senetler bile basılmıştı. Hitler'in Yahudi altınları gibi, paralar Türkiye'nin dışına çıkarıldı ve Avusturya ve Alman bankalarına yerleştirildi. Savaştan sonra 1918'de, Ermeni mültecilere neden yardım verilmesi gerektiği ile ilgili eski başbakan Sör James Baldwin ve Herbert Asquith tarafından Büyük Britanya başbakanı Ramsey McDonald'a sunulan resmi raporun dördüncü paragrafında: "1916'da Türk hükümeti tarafından Berlin'deki Reich bankalarına yatırılan toplam 5 milyon Türk lirasının (yaklaşık 33 ton altın) büyük bir kısmı- belki de hepsi Ermenilere aitti." denmekteydi. 1915'teki Ermenilerin zorunlu tehcirinden sonra tasarruf hesapları hükümet emriyle Konstantinopol'deki devlet hazinesine oradan da Avrupa'ya aktarıldı.

1925'te Birleşik Devletler Kongresi transfer edilen paranın değerini 40 milyon dolar olarak hesapladı. Günümüzde, aynı miktarda altın, faizi hariç yaklaşık 320 milyon dolar değerindedir. Türk bankaları paraların yatırıldığı ve daha sonra aktarıldığı hesapların resmi kayıtlarını tuttuğuna göre, şu soruların sorulması gayet meşrudur: Türk bankaları hesaplarına hiçbir zaman sahip çıkılmayan kurbanların ismini ne zaman yayınlayacak? Türk hükümeti el konulan Ermeni malvarlıklarının kaydedildiği hesap defterlerini ne zaman erişime açacak? Türk hükümeti soykırım kurbanları veya mirasçıları için ne zaman fon kuracak? Bir buçuk milyondan fazla kişinin katli ve kovulmasının yanında Türk hükümeti Ermeni servetini çalmış, varlıklarına el koymuş ve tarihi Ermeni eserlerini imha etmişlerdir. Tüm bu olaylar, Ermeni nüfusundan Türk nüfusuna dikkatlice planlanmış bir suç yoluyla devasa boyutlarda bireysel ve toplumsal zenginliğin aktarılmasını temsil etmektedir. Soykırımda, katliamları ve hırsızlığı gerçekleştiren bireylerin sorumluluğunun yanı sıra devleti idame ettirmeye yönelik kazanç motivasyonu da küçümsenmemelidir.

SIGORTA POLİÇELERİ

Jön Türklerin açgözlülüğü yalnızca banka hesaplarıyla sınırlı kalmadı. 1916'da İçişleri Bakanı Talat Paşa, Henry Morgenthau ile bir sohbeti sırasında gözü pek ABD büyükelçisine - o sıralarda ABD henüz savaşta değildi- kendisine Amerikan sigorta şirketlerinde hayat sigortası olan Ermenilerin tam listesini sağlamasını rica etti, çünkü Talat'ın dediği gibi "...Neredeyse hemen hepsi arkada hiçbir canlı bırakmadan ölmüşlerdi. Zaten Osmanlı vatandaşı oldukları için, bu poliçelerden gelen paralar yasal olarak Osmanlı Hükümeti'ne geçmeliydi." Türk Hükümeti Osmanlı müşterilerle çalışan bütün uluslar arası sigortacılar sigorta poliçesi olan bütün Ermenilerin titizlikle hazırlanmış bir listesini isteyen resmi tebligat gönderdi. Bu bakımdan büyük sigorta şirketlerinin Soykırım öncesinde ve sırasında yaptırılan hayat sigortalarına bağlı arşivlerini açma konusunda ısrarcı olmak Soykırımın Ermeni kurbanlarının hakkıyla ilgilenen herkes için önemli olmalıdır. Geçtiğimiz üç yıl içinde bu sigorta şirketleri Yahudi poliçelerine ilişkin olarak milyarlarca doları Yahudi kurbanlara

verdiler veya vermeyi kabul ettiler.

Ermeni soykırımına uzanan yıllar boyunca, on binlerce sigorta poliçesi Ermeni bireyler tarafından satın alındı; hemen hemen hepsi de hayat sigortalarıydı. Sadece birkaç yıl önce, Kasım 1999'da, bir grup Ermeni tarafından, öldürülen atalarının yasal mirasçıları New York Hayat Sigortası Şirketi'ne üç milyar dolarlık toplu dava açmışlardı. 1915 sayılı Kaliforniya Senatosu Kanun Tasarısı sigorta poliçesi olan Ermeni Soykırım kurbanlarının mirasçılarına sigorta şirketlerini Kaliforniya mahkemelerine dava etme hakkı tanıyordu. Ermeni davası karara bağlanmadı, bu yüzden mahkemelerin bu poliçeler bağlamında kendini ölümlerden sorumlu olan Osmanlı Devleti'nin kibirli mirasçısı sayan Türkiye'nin sorumluluğunu nasıl hükme bağlayacakları açık değil. Dönemin sigorta şirketleri tam da soykırımdan sonraki dönemde Osmanlı hükümetinin sigorta poliçelerinin sahiplerinin öldürülmesinden sorumlu olduğunu belirterek, Amerikan hükümetinin bu poliçelerden finansal olarak sorumlu tutulması gereken Türkiye üzerinde baskı uygulanması gerektiğini ileri sürdüler.

EL KONULAN MÜLKLER (TAŞINMAZ VARLIKLAR) VE MALLAR

Likit varlıklar olarak bilinen mevduat hesapları, hisse senetleri, bonolar ve sigorta poliçelerinin yanı sıra Ermeniler Osmanlı Türkiye'sinde muazzam miktarda mülke sahipti, öncelikle evleri vardı. Ancak ev sahibi olan toplam Ermeni ailelerinin miktarı konusunda hiçbir istatistik bulunmamaktadır. Aynı şekilde, taşrada muazzam miktarlarda olmakla birlikte, Ermenilerin sahip oldukları toprakların tam hesabı da bulunmamaktadır. Bilgimiz, belli başlı kasaba ve köyler için daha iyi olmakla birlikte bu hisseleri öğrenmek için hala ciddi bir çaba sarf edilmesi gerekmektedir. Aynı şekilde, Ermenilere ait olan fabrikalar, tarlalar, şirketler, dükkanlar veya atölyelerle ilgili de tahmini bir veri bulunmamaktadır. Diğer taraftan, cemaat tarafından sahip olunan mülkler hakkında bilgi mevcuttur. Tarihi Ermenistan'ın güneybatı kısmındaki Ermeni Kilisesi'nin merkezi olan Kilikya Katolikosluğu (Kilikya kutsal makamı), sahip oldukları arazi ve binaları hakkında detaylı hesaplar

tutmaktadırlar. Türkiye’deki çeşitli Ermeni dinsel otoriteleri içerisinde en fazla kayıp yaşayan oydu. Bütün malvarlıkları, Katolikosluğu’nun Akdeniz’in yanındaki Sis şehrindeki binaları da dahil olmak üzere, ele geçirilmiş ya da yok edilmiştir ve Katolikos ve hayatta kalan bütün rahipler Suriye’ye veya nihayetinde Lübnan’a yerleşmeye zorlanmışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu dini cemaatler temelinde yapılandığı için İstanbul’daki Ermeni Patriği Ermeni cemaatinin resmi lideriydi. Bu sayede Ermeni Patriği, tüm Ermenileri ve Ekümenik Patrikliğe bağlı Rum Ortodoksları ve Konstantinopol’deki Hahambaşı’na bağlı Yahudi cemaati dışındaki tüm diğer Hıristiyanları temsil ediyordu. Doğrudan Sultan’a şikayette bulunan Ermeni Patriği kendi yetki alanındaki kiliselerin, manastırların ve okulların dökümünü tutuyordu. 1912’de Jön Türk hükümeti azınlık cemaatlerine -asıl olarak Yunanlılar, Ermeniler, Yahudiler- imparatorluktaki mal varlıklarının dökümlerini hazırlamalarını istedi. Şunu unutmamak gerekir ki, imparatorluk Irak’tan Avrupa’nın ortasına; Karadeniz’den Arabistan’a kadar genişlemişti. Oldukça büyüktü.

Ermeni Patriği hali hazırda kasaba kasaba kiliselerin, manastırların ve okulların kayıtlarını; hatta nüfusun istatistiklerini bile 1910’da Fransa’da basılan kitabı Ermeni Kilisesi kitabında ek olarak basmıştı. Birkaç yıl sonra, 1913-1914’te, Birinci Dünya savaşı öncesinde, Patrik illere güncel bir araştırma yapmak için özel bir görev verdi. Bu kayıtlar halen mevcuttur. Bu bilgi, Ermeni zenginliğinin yok edilmesi üzerine yapılan soykırım sonrası hesaplamaların temelini oluşturmaktadır. Liste, Konstantinopol’dekiler ve -her biri faal cemaatler olan- Ermeni Katolik ile Ermeni Protestanlarının kiliseleri dışında Osmanlı İmparatorluğu’nda işler durumda 2039 Ermeni Apostolik Kilisesi içermekteydi.

1919’daki Paris Barış Konferansı’nda, Ermeni delegeler “Türk Ermenistanı ve Ermenistan Cumhuriyeti’ndeki Ermeni Nüfusun Zararı için Tazminat ve Kefaletin Yaklaşık Araştırması” başlıklı ortak bir rapor sundular. Rapor, 1860 Ermeni Kilisesi, 229 manastır, 1439 okul, 29 lise ve papaz okulu ve 42 yetimhaneden bahsediyordu. En gerçekçi rakamlar, Raymond Kévorkian’ın 1992 yılında yayınladığı geniş kapsamlı “Soykırım Öncesinde Osmanlı

İmparatorluğu'nda Ermeniler" başlıklı çalışmasında dikkatli biçimde tümüyle derlendi. Veriler, İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin 1913-1914 yıllarındaki 2,538 kiliseyi, 451 manastırı ve yaklaşık 2,000 okulu içeren yayınlanmamış arşivine dayanıyordu. Günümüzde, İstanbul dışında Ermeniler 6 kiliseye sahip olmakla birlikte, manastırları ve okulları bulunmamaktadır. Peki, 2500 kilise ve geri kalan Ermeni varlıklarına ne oldu? Sistemik katliam ve sürgün yoluyla gasp edilen Ermeni mirasının değeri nedir?

Soykırım sürecinde Ermeni milletinin en büyük ve yagane kaybı kurbanların hayatları hesaplanamaz ancak görüleceği gibi her bir ölüye bir değer biçilmektedir. Paris Barış Konferansı'nda sunulan ortak raporda parasal varlıklar ve mülkler dikkatlice hesaplanmıştı. Rakamları öldürülen veya sürgüne zorlanan 1.800.000 bireye dayandırarak "Yaklaşık Araştırma" geride kalan Ermeni malvarlıklarının değerini hesaplamayı amaçlıyordu.

Toplam Ermeni nüfusunun üçte birini oluşturan taşrada yaşayanların kayıpları, yapıları -ev, ahır, ambar, değirmen- işlenmiş ve işlenmemiş toprakları, tarım malzemelerini, kişisel varlıkları, mobilyaları, kıyafetleri, mücevherleri, yıllık mahsul kayıplarını, hayvancılığı, gıda stoğunu, hayvan yemlerini ve sermayeyi içeriyordu. Karma toplam taşrada yaşayan her bir Ermeni ailesi için yaklaşık 17.000 frank, veya toplam olarak ifade edilirse 4.600.000.000 (Dört milyar altı yüz milyon) frank olarak hesaplandı. Başkent Konstantinopol, bugünkü İstanbul, dışındaki şehirlerde yaşayan 90.000 Ermeni ailesi için hesaplanan yaklaşık zarar ise aile başına 36.000 franktı. Toplam 3.235.000.000 (Üç milyar iki yüz otuz beş milyon) Fransız Frangına denk düşüyordu. Görece daha düşük bir miktar, 75.000.000 frank ise binlerce okul, kilise ve diğer cemaat yapıları için teklif edildi. Toplam varlıklar ve emek kayıpları ise 8 milyar franka yakındı. Buna, soykırım esnasında öldürülen her bir Ermeni için hesaplanan 5.000 frankı içeren insan hayatının değeri yaklaşık 7 milyar frank da eklendi. Bu kayıpların toplamı 1919'da Fransız Frangı üzerinden yaklaşık 14.500.000.000 (on dört milyar beş yüz milyon) franktı. Bugünkü kur ile, trilyonlarca franka denk düşmektedir. 1990'daki karşılığı ise, geçen yıl yaptığım güncellemelere göre, toplam yüz milyar dolar civarındadır.

ERMENİ MÜLKLERİNİN GASPI

Mayıs 1915'te -soykırımın Nisan 1915'te başladığını unutmayalım- yani bu planlı imha politikasının ikinci ayında, Osmanlı hükümeti İçişleri Bakanı Talat Paşa aracılığıyla, kendi Ermeni vatandaşlarına karşı "Savaş ve Müstesna Politik Durumlar Sonucu Tehcire Uğrayan Ermeniler Tarafından 'Terk Edilen' Mal, Mülk ve Arazilere Uygulanacak İdare Hakkında Yönetmelik" başlıklı detaylı bir kararname yayınladı.

Yasa, terk edilen mülklerle ilgili listeler ve taslak raporlar hazırlayacak özel komitelerin oluşturulmasını gerektiriyordu. Mülkler sürgün edilenlerin isimlerine emanete alınacaktı. Aslında böylesi dökümler hazırlanmış ve Ermenilere verilmişti. Yerel komiteler kopyalarını saklamış ve diğer kopyalar Osmanlı Hazinesine gönderilmişti. Kolay bozulabilen mallar ve hayvanlar satılacak ve elde edilen para Ermeni sahiplerinin adına bankalara yatırılacaktı. Yasa, Balkan Savaşlarından dönen Türk mültecilerin uygun belgelendirme ve resmi kayıtlara sahip olmak kaydıyla binlerce kilometrelik bir yolu içeren Ermeni evlerine ve arazilerine yerleşmelerini taahhüt ediyordu. Bu son nokta açıkça soykırımcıların veya onların günümüzdeki temsilcilerinin, soykırımı basitçe savaş alanından uzaklaştırılan Ermenilerin gidişi olarak adlandırmalarına rağmen- ki günümüzde Türklerin ve apolojistlerin söyledikleri budur- Balkanlardan gelen Türklerin Ermeni arazilerine ve mülklerine yerleştirilmesi, hükümetin hiçbir Ermenin zorunlu göçten dönmeyeceğini bildiğini göstermektedir. Ancak, Türk mülteciler tarafından istenmeyen mal ve mülkler açık arttırmada satılacak ve paralar Ermeni sahiplerinin adına bankaya yatırılacaklardı.

Gerçekte, taşınır malların çoğu çeteler tarafından yağmalanmış, evler, çiftlikler, araziler ve dükkanlar değerinin altında özel komite üyelerinin arkadaşlarına satılmış, elde edilen para da komite üyeleri tarafından saklanmış veya Konstantinopol'deki Merkezi Hazine'ye aktarılmıştı. 4 ay sonra 26 Eylül 1915'teki ikinci bir kararname "terk edilen" Ermeni varlıkları üzerindeki hak taleplerinin nasıl kayıt edileceğini ve uygulanacağını detaylı bir şekilde açıklıyordu. Soykırımdan sonra, Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru,

Ermenistan, diğer iki Kafkas ülkesi Gürcistan ve Azerbaycan'la birlikte Mayıs 1918'te bağımsızlığını ilan etti. Yeni Ermeni Cumhuriyeti yanı başındaki Türkiye'yle karşı karşıya geldi. "Terk edilen" varlıklar sorunu daha sonra yeni Ermeni Cumhuriyeti ve Türkiye arasındaki ilk anlaşma olan Haziran 1918, Batum Anlaşması'nda ele alınarak, mülkiyet hakları garantiye alındı ve olası bir devlet müsadereci durumunda sahiplerine uygun tazminatların verilmesine karar verildi.

Kayıtlı varlıkların Ermeniler tarafından resmi olarak talebi Ağustos 1920'de, Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra imzalanan Sevr Anlaşması'nın 144. maddesinde de vurgulanıyordu. Bu anlaşmadaki kanun hükmü şunlar içindi: 1) Terk edilen mallarla ilgili 1915 yasaının iptali; 2) Ermenilerin evlerine dönüşü; ve 3) İşyerlerinin ve tüm taşınır-taşınmaz malların geri verilmesi. Ermeni taleplerini değerlendirecek Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından atanacak Arabulucu Komisyonları atanacaktı. Kaçabilen ve hayatta kalmayı başaran eski Osmanlı tebaası Ermenilere yeni ülkelerinde vatandaşlık almış bile olsalar, anlaşmaya göre, Türkiye'deki malları ve hisseleri geri verilecekti. Ermeni Cumhuriyeti gibi Türkiye de Sevr Anlaşması'nın imzacılarından ve anlaşma her ne kadar imzacı hükümetler tarafından onaylanmamış olsa da, hukuk uzmanları anlaşmaya bağlı yükümlülükler uyulması gerektiğini savunmaktadır. Türkiye tarafından imzalanan daha sonraki anlaşmalar olan, Aralık 1920 Aleksandropol, 1921 Moskova, 1921 Kars, Nisan 1922 Ankara Anlaşmalarının hepsi azınlık malları konusunda özel hükümler içeriyordu. Tabii ki bunlar hiçbir zaman uygulanmadılar. Daha da kötüsü, Türk hükümeti müsadere ile ilgili yeni yasalar çıkardı. Fransa ile yapılan ve Fransızların çekilmesinden sonra -Fransızlar Kilikya olarak bilinen Akdeniz'in doğu kıyısını işgal etmişlerdi- Kilikya'daki Ermeni mülklerini koruyan 1922 tarihli Ankara Anlaşması, düşmandan kurtarılan alanlardaki, yani Fransızlar tarafından kontrol edilen ve aslında sürülmüş Ermenilerin ait olan tüm terkedilmiş mallara el koyan yeni bir Türk yasası ile küçük duruma düşürüldü. Bir yıl sonra, 15 Nisan 1923'te, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından ya da İttifak ve İtilaf Devletleri arasındaki nihai Barış Anlaşması'ndan hemen önce yapılan yeni düzenlemeyle, Terk Edilmiş Mallar Kanunu (Emval-i Metruke), gidiş sebepleri veya koşulları ne olursa olsun artık Türkiye'de yaşamayan

Ermenilerin tüm varlıklarına el konulacağı ilan edildi.

Yukarıda geçen tartışmanın nedeni, resmi olarak kurulmuş bir hükümetin adım adım yeni yasalar geçirerek kendi vatandaşlarını birçok haklarından nasıl mahrum ettiğini göstermektedir. Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Anlaşması, Türkiye vatandaşı olmaları durumunda azınlıkların korunmasını sağlamıştır ve hala sağlamaktadır. Ancak, birazdan görüleceği gibi hiçbir şey Türkiye'nin bazı azınlık gruplarını vatandaşlık haklarından mahrum etmesinin önüne geçemedi. Türk hükümeti Lozan'daki başarılarının ardından Eylül 1923'te Kilikya'daki ve diğer Doğu illerinden göçmüş Ermenilerin Türkiye'ye dönüşünü yasaklayan bir yasayı yürürlüğe koydu. Ağustos 1926'da, Türk hükümeti kamuya "Lozan Anlaşması'nın yürürlüğe girdiği 6 Ağustos 1924'ten önce (gayrimüslimlerce) edinilmiş tüm mallara el konulacağını" ilan etti. Ve Mayıs 1927'de, Kurtuluş Savaşı'na katılmayan ve Temmuz 1923 ile Mayıs 1927 tarihleri arasından yurtdışında kalmış olanların Türk vatandaşlığından çıkarılmasını içeren başka bir yasayı hayata geçirdi.

Bu esas olarak, el konulan mallarını talep eden Ermenilerin kaderlerini belirledi. 1925'ten 1928'e kadar Ermeni Mülteciler Merkez Komitesi tarafından Milletler Cemiyeti'ne yapılan itirazlar Türkiye tarafından dikkate alınmayarak reddedildi. İtilaf devletlerinin çıkarları artık Ermenistan'dan yana değildi. O tarihten itibaren Ermeni Cumhuriyeti Sovyet Cumhuriyeti olmuştu. Diaspora Ermenileri ve onların dostları kolayca göz ardı edilebilecek manevi güçten sadece birazcık fazlasını temsil ediyordu. Ermeni mallarıyla ilgili talepler Ermeniler arasında unutulmuştu. Böylelikle Türkiye Cumhuriyeti, 20. yüzyılın ilk soykırımının dehşetine günümüzün en büyük servet ve toprak hırsızlıklarından birini ekleyerek Osmanlı Hükümeti tarafından başlatılan işi tamamlamış oldu.

TARİHİ ERMENİ ESERLERİNİN YIKIMI

Ermeni nüfusunun Ermeni anavatanından temizlenmesi kararının hayata geçirilmesi kararı

alındıktan sonra bunun mantıksal sonucu yeni ele geçirilen topraklardan Ermeni halkıyla ilgili bütün kurumların silinmesiydi. Böylelikle “Ermenistan” kelimesi bütün Türk haritalarından ve belgelerinden çıkarıldı. Yanlışlıkla havayolları haritaları gibi, okul kitaplarında ya da popüler edebiyatta ortaya çıktığında, ek olarak el konulup imha edildi. Türk hükümeti Ermeni medeniyetinin tarihi topraklarındaki bütün izlerini silmek için çok uğraştı. 1950’lerin sonlarında hali hazırda NATO üyesi olan Türkiye sistematik olarak doğu illerindeki kasabaların, köylerin, mezraların ve kırsal kesimlerin adını değiştirdi. Türk tarihçiler geçmişi değiştirdikçe, yeni nesil Ermeniler kendi atalarını yaşadıkları yerleri bulmakta sıkıntı yaşadılar. Fazla turist çeken ve önemli bir Ermeni cemaati barındıran İstanbul dışında, Türk kontrolündeki eski Osmanlı İmparatorluğu’nun her yerinde Ermeni kültürel kalıntıları yok edilerek ya da ayırt edici ulusal unsurlardan yoksun bırakılarak soykırım ısrarla devam ettirildi. Ermeni ulusal hayatının tanıkları Ermeni kiliseleri tarihi Ermeni varlığının katlanılmaz örnekleriydi. Kurbanların dini anıtları soykırımın yürütücüleri için büyük bir utançtı. Sayıları ne kadar çoksa, dezenformasyon kampanyası da o kadar zora girecekti. Bundan dolayı, bütün Ermeni eserleri tehdit altındaydı ve hala da öyle. Şimdi, Ermeni kiliselerinin zarara uğratılmasının, harabeye dönüştürülmelerinin veya etkisizleştirilmelerinin bazı yöntemlerini özetleyeceğim.

Kiliselerin, sivil binaların ve evlerin soykırım döneminde ateşle ya da patlayıcılarla kasti olarak yıkılmaları, 1915-1917.

Neredeyse bütün Ermenistan bölgesi etkilenmişti. 1915-1923 yılları arasında, sekiz yıllık periyotta, 700 kadar dini yapı kısmen yıkılırken, yaklaşık 1000 Ermeni kilisesi ve manastırı toprağa gömüldü. Bu duruma Van iyi bir örnektir. Soykırımdan dört sene sonra tarihi kent, bir Ermeni kilisesinin az miktardaki yıkıntısı dışında tamamen yokolmuştu. Bugünkü “yeni” Van şehri, tarihi Van kentinin yaklaşık üç kilometre ötesindedir. Oldukça yeni ve büyük bir şehirdir. Ancak, Ermenilerin, Yunanlıların ve Türklerin yüzyıllarca birlikte yaşadıkları tarihi kent değildir. Van’dan çok uzak olmayan, yaklaşık bir saat uzaklıktaki dağlarda, daha önce

bahsettiğim 429 manastırdan biri olan ve İsa'nın gerildiği çarmıhın kalıntılarının bir kısmını muhafaza ettiğinden dolayı hac sayılan Varag (Yedi Kilise) bulunmaktadır. Günümüzde, bu manastırdan geriye fazla bir şey kalmamıştır.

Soykırım sonrası bireysel eserlerin patlayıcılar veya ağır silahlarla yok edilmesi.

Ermeni-Türk sınırının yakınında, etrafında beş küçük kiliseyle تنها bir bölgede küçük bir 11-12. yüzyıl manastırı olan Khtskonk bulunmaktadır. Neredeyse başka hiçbir şeyin olmadığı uzak bir bölgededir. Manastırın büyük bir kısmı yıllar boyunca dinamitle patlatılmış, şimdi ise yalnızca kiliselerden birisi kalmıştır. Bu ıssız 11. yüzyıl kilisesi de duvarlarını yıkan dinamitlerle patlatılmış olmakla beraber kiliseyi ayakta tutan, içindeki geleneksel beton nüvesidir ancak her ne kadar halen ayakta dursa da daha ne kadar dayanacağını söylemek mümkün değildir.

Kasıtlı ihmal ve köylülerin işgalinin cesaretlendirilmesi yoluyla yıkım

İyi bilindiği üzere, Ermeni kiliselerinin dış cephelerinde kullanılan ince kesilmiş taşlar mükemmel prefabrik yapı malzemeleridir. Türk-Ermeni sınırına yakın bir bölgede beşinci yüzyılda inşa edilmiş, 480 yılı civarında yazılmış en eski Ermeni taş yazıtları içeren Tekor Kilisesi bulunmaktadır. 1906'da terk edilmiş ve hemen sonrasında bir depremle karşılaşmıştır. Ancak, yıkıntıları bile heybetli ve etkileyiciydi. 1970'lere gelindiğinde çok az şey kalmıştı ve bizim de 1999'daki ziyaretimiz sırasında yalnızca taş duvarların bazı parçaları duruyordu. İran sınırında Kürtlerin yaşadığı küçük bir köy olan Soradir'deki kiliseyi ziyaret eden biri köylülerin dış cephedeki ince kesilmiş taşlardan kendi evleri ve duvarları için nasıl faydalandıklarını görebilir. Bunu, Doğu Anadolu'nun her yerinde görebilirsiniz.

Ermeni Kiliselerinin camilere, müzelere, hapishanelere, spor merkezlerine, ambarlara, ahırlara, çiftlik evlerine dönüştürülmesi.

Yukarıda bahsettiğimiz Soradir Kilisesi köylüler tarafından hayvanları için yiyecek veya saman depoladıkları bir ambar olarak da kullanılmaktadır. Ermeni sınırına gelmeden önceki en büyük şehir Kars'ta, Ermeni mimarisinin cevherlerinden 12. yüzyıl yapımı Aziz Havariler Kilisesi (Holy Apostles) bulunmaktadır. Soykırım sonrası ilk olarak müzeye dönüştürülmüş ve ziyaretçilere açılmıştır. Müzenin içinde, bölgedeki Ermeni kiliselerinden toplanmış ayin eşyalarının sergilendiği vitrinler vardı. Günümüzde, müze yoktur. 1999'da bina camiye dönüştürülmüştür.

Asgari bakımın sağlanmamasından kaynaklı yıkım.

Türkiye'de geriye kalan bütün Ermeni kiliseleri bu ihmalkârlık nedeniyle tehlike altındadır. En iyi iki örnek Ahtamar Kilisesi ve Ani Katedralidir. Ahtamar Kilisesi soykırımdan önce Van Gölü'nün ortasında küçük bir adada yaşayan Katolikosun üç ana merkezinden biri olarak hizmet vermişti. Katolikos buradan, çok sayıda insan ve yüzlerce insanın bulunduğu gölün etrafındaki Ermenileri yönetmiştir. Adada, yalnızca Kutsal Haç Kilisesi değil, keşişler için hücreler, bir adet okul ya da papaz okulu ve çoğunlukla rahiplerden oluşan geniş bir nüfus vardı. Günümüzde, bu bileşimden Hıristiyan dünyası için eşsiz olan kilise dışında hiçbir şey kalmamıştır. 915-921 yılları arasında Ermeni kralı Gagik Artzruni tarafından yaptırılan kilisenin tamamen taş olan dış cephesi Eski Ahitten sahnelerin oyulduğu bas-rölyeplerden oluşmaktadır. Krallığının başkentinde göstermeye değer bir parçaydı.

Dahası, Ermeni kiliselerinin çoğundan farklı olarak içi tabandan tavana İncil'den sahnelerin yer aldığı fresklerle boyalıydı, ancak günümüzde çoğu güçlükle fark edilmektedir. Bir adada olmasından dolayı kilisenin kendisi diğer kiliseler kadar zarar görmemiştir. Ancak, 1950-60'larda adada bir Türk taburu konuşlanınca, top ve silah talimleri için kullanılmıştır. Her ne kadar kilise bin yıldan fazla süre ayakta kalabilmişse de, volkanik süngertaşından

yapılma çatısının pervazı 25 yıldan fazla bir süredir kayıptır. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve Türk hükümetinin diğer kurumlarına kubbe çökmeden ya da yapmur ve nem kalan freskleri tamamen yok etmeden bir şeyler yapılması için protestolar çekilmiştir.

Ani Katedrali bakım sağlama konusundaki başarısızlığa ikinci örnektir. Ermenistan'la mevcut sınırın hemen yanında bulunan Ani, Ermenistan'ın Ortaçağ'daki başkentidir. Katedral 989-1001 yılları arasında inşa edilmiş ve yapımında sivri kemerler, kümelenmiş sütunlar ve yüksekliğe yapılan vurgu gibi Avrupa'daki gotik mimariye yakın öğeleri yaklaşık yüzelli yıl önce kullanılmıştır. Katedral yüzyıllarca kullanılmamış ve Ani bir kent olarak 1500 yılları civarında terk edilmiştir. Yıllarca, Ermeni otoriteleri ve bireyler, çoğunlukla da Ermeni olmayan sanat tarihçileri, Türk hükümetine Katedralin kuzeybatı köşesindeki çatlakla ilgili bir şeyler yapılması gerektiğiyle ilgili şikâyette bulunmuşlardır. Muhtemelen depremlerden ötürü uzun bir süre önce kubbe çökmüştür ama kuzeybatı köşesindeki boşluk bütün bir duvarın çökmesine neden olabilir. Faal olarak çalışan Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü sorundan haberdar edilmesine rağmen, Türkler tamir edilmesine yönelik hiçbir şey yapmamışlardır. Ermenistan'daki 1988 depreminden sonra kilisenin bütün bir köşesi çökmüş ama Türkler Ani'nin İslami kesimlerine odaklanırken bunu görmezden gelmişlerdir. Türkiye'nin doğusundaki en önemli iki turizm merkezi olan Ahtamar ve Ani, turizmden ekonomik olarak kar sağlasalar da yetkililer tarafından ihmal edilmişlerdir.

Yolların, köprülerin ve diğer kamu işlerinin inşası için yıkım.

Buna güzel bir örnek 11. yüzyılda inşa edilen Ani'deki Aziz Savior Kilisesi'dir. Ortadan ikiye ayrılmış durumdadır. Bazı yerel kaynaklar üzerine yıldırım düştüğünü söylemekteyken, diğer kaynaklar yeni bir yol yapımı için yarısının yıkıldığını öne sürer ama Ani'ye giden herhangi bir yol bulunmamaktadır. Ancak her durumda, bir yarısı yıkılmıştır ve diğer yarısının da yerle bir olmaması için desteğe ihtiyacı bulunmaktadır. İstanbul'daki Ermeni mezarlıkları, okulları ve kilise mülkleri yollar, köprüler ve diğer kamu işleri için yıkılmış veya tahrip

edilmişlerdir.

Bir eserin Ermenice yazılarını veya haçlarını silerek Ermeni kimliğini yok etmek.

Bunu bir kez yaptığınızda, artık eser hiçbir şeydir. Kim açıklayabilir? Ortalama bir turist Ermeniler ve Selçuk Türkleri arasındaki farkı nerden bilebilir? İstanbul'da bile Ermeni yazıları en azından bir önemli kamu binasından silinmiştir

Binaları, özellikle de turistik önemi olan eserleri kasıtlı bir şekilde Türklere, genellikle de Ortaçağ Selçuk mimarisine atfetme.

Bu durumun en kötü şöhretli örnekleri Selçuk Türkleri henüz tarih sahnesine bile çıkmamışken, 10. yüzyılda inşa edilen Ahtamar ve Kars Kiliseleridir. Örneğin Kars Katedrali'nde "Havari Kilisesi Katedrali, Kars'ın Bagratid Ermeni Kralı Abbas tarafından yaptırılmıştır..." yazılı bir yazıt ve tarihlerini, kökenini...vs içeren bir ifade bulunmaktadır. Ama günümüzde, turist tabelalarının hiçbirinde Ermeni kelimesi geçmemektedir ve ziyaretçiler Abbas (köken olarak Arapça bir kelime) gibi bir ismi okudukları zaman, onun Ermeni olduğunu bilmelerinin herhangi bir yolu yoktur.

Son olarak, bir bölgenin Ermenilerin inşa ettiği hali ile değil, yüzyıllar sonra Türkler veya Türkmen fetihçiler tarafından dönüştürülmüş hali örnek alınarak yapılan fırsatçı restorasyon.

Bu duruma bir örnek de Ani'de, dünya üzerindeki en olağanüstü Ortaçağ sur duvarlarında görülebilir. Muhtemelen turizmden kaynaklı, Türk arkeologları bu duvarları yeniden inşa etmeye başladılar. Maalesef, inşayı Ermeni-Hıristiyan köklerini görmezden gelerek ve Türk olmayan otoriterlerden öneri almadan kendileri nasıl görmek istiyorlarsa öyle yapıyorlar.

Örneğin, birkaç yıl önce çekilen fotoğraflarda duvarların bir kısmında taşlara çalışılmış haçlar görülebilirdi. Bu haçlar restore mi edilecek yoksa görmezden mi gelinecek? Ayrıca, Ani'deki eserleri restore ederken Türk uzmanlar onları orijinal Ermeni tasarımlarına göre değil, Türk ve Moğol işgalcilerinin daha sonra değiştirdiği şekillerine göre restore etmeyi seçtiler.

Günümüzde Türkiye azınlık haklarının ve eserlerinin korunması ile ilgili çeşitli anlaşmalara imza atarak uluslararası toplumun model bir üyesi oluyor gibi görünmekle birlikte, bu yıkıma izin vererek soykırımsal politikalarına devam ediyor. Türk hükümeti tarafından imzalanan bu anlaşmaların kısmı listesi şu şekildedir:

1. 1923'te gözden geçirilmiş Lozan Anlaşması'nın 38-44. Maddeleri, azınlık haklarının korunması ve güvence altına alınmasıyla ilgilidir. Ne var ki, yabancı gözlemcilerin düzenli bir şekilde bildirdikleri gibi Türkiye bu koşulları sürekli ihlal etmektedir. 1998'den bu yana, İstanbul'daki mevcut Ermeni yapılarının tadilatı, hükümet iznini gerektirmektedir ve bu her seferinde verilmemektedir. 2003'te bile bu türden bir iznin reddedildiği oldu. Yeniden inşa ve genişlemeye müsamaha gösterilmemekte ve kilise ve cemaatin mülkiyetleri kamulaştırma hakkına başvurularak sıklıkla işgal edilmektedir. Türkiye'nin en çok görülen ve turistik eski başkenti olan İstanbul'da böyle bir eğilim varken, Türkiye'nin görece kimsesiz iç bölgelerindeki eserlerin bakımını üstlenmesini beklemek saflık olmaz mı? Geçen sene Avrupa Birliği'ne başvuru tarihi verilecekken yem olarak kullanılan ve bir hayli reklamı yapılan "reform"lara rağmen Türkiye, Ermeni hayır kuruluşlarının varis olmasına ve hatta bazı durumlarda mülk edinmelerine bile izin vermemektedir.
2. Türkiye, Birleşmiş Milletler'in diğer noktaların yanında azınlıkların kültürel haklarını tanıdığı Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'ni onaylamış ve imzalamıştır.
3. 1965'te Türkiye, Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Sözleşmeyi imzalamıştır.
4. 7 Ocak 1969'da Türkiye, azınlıklara ait kültürel anıtların bakımı ve korunması ile ilgili

açık hükümler içeren Kültürel Anıtların Korunması Uluslararası Antlaşmasını imzalamıştır.

Pek çok kişi, tarihi anıtların korunması üzerine geniş bir birimi olan UNESCO'nun, en azından genel sanat tarihi açısından önemi teslim edilmiş yapıların korunması konusunda aktif bir rol oynamasını istemektedir. Ancak UNESCO, anıtların bulunduğu ülke yönetiminin müdahale talebi olmadığı sürece böyle bir girişimde bulunamaz Dahası, çok sayıda uzman, UNESCO'nun Ermeni eserleriyle aleni ilgisinin olumsuz etkileri olacağı konusunda uyarıda bulunmuştur. Ermeniler hakkında 1976'da Londra'da yayınlanan Azınlık Hakları Raporu'nun 32. Maddesi Türkiye'nin azınlıklara karşı uluslararası sözleşmelere yönelik ihlallerini şöyle sonuçlandırmaktadır: "Türkiye'nin Doğu'sundaki Ermeni anıtlarının daha iyi korunduklarını görmek isteriz, ancak bu yöndeki eylemlerin sadece geriye kalan anıtların harap edilmelerini hızlandıracağı nedeni ile, Türkleri bu konuda baskı altına almak konusunda UNESCO veya herhangi bir Batılı hükümeti uyarırız."

Dünyanın kültürel mirasını korumak için tasarlanmış çok önemli bir konvansiyon olan UNESCO Dünya Mirası Konvansiyonu'nun hiçbir maddesinde, bir azınlığın kültürel varlıkları ya da bir zamanlar sahip oldukları mülklerinin ya da bu mal veya mülklerin bazı durumlarda yasal olarak bir başka devletin nüfusuna ait olması sorunu sorgulanmamaktadır. Bir üye devletin kendi ülkesindeki, özellikle azınlıklara ya da yabancı kültürlerle ait olan kültürel eserlere karşı ağır önlemler almasını yasaklayan hiçbir madde bulunmamaktadır.

Neyse ki, azınlıklara ait kültürel varlıkları dikkatle koruyan ülkelere birçok parlak örnek vardır. Almanya'da çok sayıda sinagog restore edilmiş ve müze olarak kamuya açılmıştır. İsrail'de Yahudi devleti Müslümanlar ve Hıristiyanlar için çok önemli olan iki eseri Kubbet-üs Sahra ve Kutsal Kabir Kilisesini kiskançlıkla korumaktadır. ABD'de, Amerikan Yerlileri'nin kutsal mezarlıklarını hak sahiplerine iade etme ve orijinal hallerine uygun restore etme yönünde bir eğilim bulunmaktadır. Ancak Türkiye'de durum böyle değildir. Halen, bilinçli olarak ihmal edilen ve yerel köylülerin insafına terk edilen yüzlerce kültürel

Ermeni eseri bulunmaktadır.

16 yüzyıl boyunca depremlere ve erozyona karşı ayakta duran kiliseler birkaç nesil sonra, ne acıdır ki- restorasyon ve korumanın o mahir çağında yok olacaklardır. Birçok ülkeden bilim insanının bu eserler hakkında araştırma yapmak, fotoğraflamak ve makale yayınlamak için gösterdikleri cesur çabalara rağmen, Batı devletleri açıkça soykırımı tanımadıkça ve beraberce Türk devletini ikna yoluna gitmedikçe, bu tahrip ve hırsızlığın sona ermesine ilişkin çok az bir umut vardır. Şimdiye kadar ne antlaşmaların, ne Avrupa Parlamentosu'nun, ne de Avrupa Birliği'nin tehditlerinin herhangi bir yararı olmamıştır. Türkiye'nin geniş Kürt toplumuna karşı bugünkü yıkıcı politikası, onun azınlıklara karşı olan tarihi tutumunun ve uluslararası konvansiyonlara kayıtsızlığının altını çizmektedir. Günümüzde Türkiye uluslararası yasalar ve imzacısı olduğu konvansiyonlara rağmen 1915'te yasadışı bir şekilde el koyduğu toprakları ve malları hala elinde tutmaktadır.

ŞİMDİ NE YAPILABİLİR?

Koşullar birçok açıdan radikal bir şekilde değişti. Son yıllarda, 1948'de Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen Soykırım Konvansiyonu ve 1968'de cezai düzenleme olmadığı gerekçesiyle yasal olarak harekete geçilememesi sorunun soykırım kurbanları açısından da çözümüyle insanlığa karşı işlenen suçların cezalandırılması için açık bir yöntem tesis edildi. Teorik olarak, davalar Birleşmiş Milletler'e ve Uluslararası Adalet Divanı'na taşınabiliyor. Sorun ise bu tür sorunların hükümetler tarafından desteklenmesi gerekliliğinden kaynaklanıyor çünkü Birleşmiş Milletler ve Adalet Divanı uluslararası alanda tanınan devletlerden oluşan bir cemiyete hizmet etmek üzere tasarlanmış kurumlar. Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından 1991'de üçüncü Ermenistan Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla ve Ermenistan'ın Birleşmiş Milletler tarafından tanınmasından sonra Ermeni kurbanların maruz kaldığı ahlaki ve fiziksel önyargıların tanınmasının araştırılması ve mallarının iadesi sorununa yeni bir etken eklenmiş oldu. Açık bir şekilde, uluslararası hukuğun etkisiyle,

bugüne kadar uygulamayı çok nadir tercih etse de Ermenistan Cumhuriyeti muazzam hukuki bir güçle yetkili kılınmıştı. Ayrıca, Ermeni bağımsızlığıyla Türkiye'yle yeni bir diyalog yolu açılmış, ama bildiğim kadarıyla bugüne kadar Ermeni eserleri veya diğer mallarla ilgili ciddi bir görüşme gerçekleştirilmedi. Aslında soykırım hakkında anlamlı bir diyalog başlatma çabası Türkiye hükümeti veya herhangi bir organize grup tarafından sistemli bir şekilde reddedilmektedir. Birleşmiş Milletler ve diğer uluslararası organların üyesi olan Ermenistan resmi kanallar üzerinde Türkiye'ye baskı uygulayabilir. Kuşkusuz Ermenistan'ın soykırımın kurbanlarını tespit etme yetkisi açıktır.

İki farklı davranış tarzı daha kullanışlı hale gelebilir. Avrupa ve kendi adalet kurumlarının birleşimiyle, uluslararası hukukta yeni bir yol açılmış; Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne önceden yalnızca devletlerin başvuru hakkı varken, artık devletlere karşı kişilere de bireysel başvuru hakkı tanınmıştır. Birleşik Devletler'in aktif desteğiyle Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılmaya daha da yaklaşmasıyla, özellikle Belçika, İtalya ya da Fransa gibi soykırımı resmi olarak kabul eden üye ülkelerde ikamet eden Ermeni kurbanlar veya mirasçıları tarafından dava edilme riskiyle karşı karşıyadır. Gelecekte Türkiye kendi çıkarları için kullanamayacağı bir yasal sistem ile uğraşmak zorunda kalabilir. Ayrıca, yeni bir gelişme olan Uluslararası Soykırım Mahkemesi'nin kurulması insanlık suçlarına da uygulanacağı için kanuni prosedürleri güçlendirecektir ve şunu da söylemekten son derece mutluyum ki bugün Lahey'de bu yeni organın resmi olarak uygulamaya geçirilmesi anlamına gelen, Uluslararası Soykırım Mahkemesi hayata geçti. Yani bugünü, 11 Mart 2003'ü, bir yere kaydedelim. Gelecekte kutlanacak.

Keşfedilen bir diğer fırsat penceresi ise el konulan mallarına karşı Ermeni Kilisesi'nin aldığı pozisyon. Dini binaların mülkiyeti meselesi bireylerin ya da laik kurumların mülkiyetlerinden farklı olarak her zaman tartışılan bir konu olmuştur. Yakın bir zamanda Ermenistan, Rusya ve diğer eski Sovyetler Birliği ülkelerinin kilise binalarını dini otoritelere iade ettiklerine tanık olduk. 70 yıllık ateist komünizmin yanlışları 1920'lerde el konulan kilise mallarının hızlıca iadesiyle mümkünse eğer, yalnızca 5 yıl önce, 1915'te Türk hükümeti tarafından

yağmalanan malların 21. yüzyılın başında iadesi neden mümkün olmasın? Ermenistan ve Diaspora'daki Ermeni Kilisesinin güçlendirilmesiyle, el konulan kilise mallarını geri almayı amaçlayan İstanbul Ermeni Patrikliği ve Kilikya Katolikosluğu gibi kurumlarla, uluslararası kurumlar ve Türk hükümetinden önce kiliselerin hızlı restorasyonu için yasal prosedür başlatma konusunda makul olmayan bir yan bulunmamaktadır. Ermeni Kilisesi Ahtamar ve Ani Katedrali gibi ibadethaneleri neden yönetmesin?

Bu konuda son bir düşünce: Her ne kadar 1.5 milyondan fazla Ermeni'nin ismini belirlemek ve mirasçılarının yerini tespit etmek zor olsa da, tehcir ve katliamlar sırasında ve sonrasında el konulan Ermeni kiliselerini, manastırları ve okulları tespit etmek sorun olmayacaktır. Bu kiliselerin isimleri mevcut olmakla birlikte kendileri ya da kalıntıları 1915'te nerederse orda durmaktalar. Yasal sahipleri Ermeni kilisesi ve onun resmi olarak tanınan temsilcileri olan İstanbul Ermeni Patrikliği ve Kilikya Katolikosluğu'dur. Patrik, Türkiye'yi hiç terk etmemiş ve günümüzde halen el konulan malları kabul etmek için hazır beklemektedir. Belki kilisenin mallarının bu şekilde iadesi Ermenilerin soykırım kurbanı olarak yaşadıkları önyargının telafi edilmesi için ilk adım olacaktır.

Bir yıl önce, Nisan 2002'de Ermeni Soykırımı konusundaki en saygın bilim insanı Profesör Vahakn Dadrian, Harvard Üniversitesi'nde bu düşüncelerle bir seminer verdi, alıntılıyorum: "İnsanlar Ermeni Soykırımı'nı keskin düşmanlığa bağlıyorlar; bu Türk milliyetçiliği, fanatizmidir...vs gibi. Doğru, ancak bana göre, Holokost'ta olduğu gibi, soykırım, bütün bu etkenlerin ötesinde, sonuca hizmet eden bir araç niteliğindedir. Dolayısıyla işlevseldir. Heterojen bir toplum olan Türkiye, multietnik Osmanlı İmparatorluğu'ndan şiddet içeren ölümcül araçlarla neredeyse homojen bir topluma dönüştü. 'Yahudisiz Almanya' (Judenrein) ile 'Türkler için Türkiye' sloganları amaca yönelik bu soykırımların simgesi niteliğindedir. Sonuç olarak, soykırım sosyal sistemi etnik temizlik yoluyla yeniden yapılandırmanın bir yöntemidir."

Görüldüğü gibi, bütün soykırımlar birçok benzer özellik barındırırsalar da aynı değiller.

Modern zamanların ilk soykırımı olan Ermeni Soykırımı halen devam etmektedir. Soykırımın güncel aşaması, bazılarının ifadesiyle inkar evresi, yeni can kayıplarına yol açmasa da 1915 kurbanlarının ve onların soyundan gelenlerin süregelen keder ve psikolojik acılarını azaltamamıştır. Soykırımın bu boyutu, Birleşmiş Milletler Soykırım Konvansiyonu'nda doğrudan ele alınmamaktadır. İnkâr, insanlığın adlandırdığı en kötü suçun sona ermesini engellemektedir. Fail eylemini inkar ederse, soykırım çözümsüz kalmaya devam eder ve bu da kurbanların tam anlamıyla affetmelerini ve hayatlarına devam etmelerini engellemektedir. Tövbe etmemiş olanları affetmenin içi boştur ve anlamsızdır.

Yeni bir Holokost ve Soykırım uzmanının ikna edici bir şekilde ortaya koyduğu gibi, soykırımın son aşaması inkardır.

Bu durumda, soykırım ne zaman sona erer? Ancak inkâr sona erdiği zaman.

Çeviri: Duygu TANIŞ ZAFEROĞLU

Kaynak: ayrintidergi.com.tr